Qabul qilindi: 8-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 14-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 19-sentabr 2026-yil

IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA XORAZM AHOLISINING FRONT ORTIDAGI MEHNAT FIDOYILIGI VA MODDIY KO‘MAGI

Ishchanova Oybika Farhod qizi
Erkin tadqiqotchi
oybikai@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada 1941–1945-yillarda Xorazm viloyati aholisining front ortidagi mehnat faoliyati va frontga ko‘rsatgan moddiy yordami tahlil qilinadi. Sanoat va qishloq xo‘jaligining harbiy ehtiyojlarga moslashtirilishi, xotin-qizlar va yoshlarning ishlab chiqarishga jalb etilishi, Mudofaa fondi, harbiy texnika, kiyim-kechak va oziq-ovqat uchun yig‘ilgan yordamlar tarixiy manbalar asosida yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Ikkinchi jahon urushi, Xorazm, front orti, mehnat safarbarligi, paxtachilik, xotin-qizlar mehnati, Mudofaa fondi, moddiy yordam, evakuatsiya, tarixiy xotira.

ТРУДОВОЙ ПОДВИГ И МАТЕРИАЛЬНАЯ ПОМОЩЬ НАСЕЛЕНИЯ ХОРЕЗМА ТЫЛУ И ФРОНТУ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Аннотация. В статье анализируются трудовая деятельность населения Хорезмской области в тылу и материальная помощь фронту в 1941–1945 гг. Освещаются перестройка промышленности и сельского хозяйства на военные нужды, участие женщин и молодежи в производстве, а также сбор средств в Фонд обороны, на военную технику, одежду и продовольствие. Исследование основано на исторических источниках.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Хорезм, тыл, трудовая мобилизация, хлопководство, женский труд, Фонд обороны, материальная помощь, эвакуация, историческая память.

LABOR EFFORT AND MATERIAL SUPPORT OF THE KHOREZM

POPULATION ON THE HOME FRONT DURING WORLD WAR II

Abstract. The article examines the labor activity of the Khorezm population on the home front and its material support for the front in 1941–1945. It discusses wartime changes in industry and agriculture, the participation of women and youth in production, and public contributions to the Defense Fund, military equipment, clothing, and food. The analysis is based on historical sources.

Keywords: World War II, Khorezm, home front, labor mobilization, cotton production, women’s labor, Defense Fund, material support, evacuation, historical memory.

KIRISH. Ikkinchi jahon urushi yillarida frontdagi harbiy harakatlarning uzluksiz davom etishi orqa hududlarda ishlab chiqarish va ta’minot tizimini keskin qayta tashkil etishni talab qildi. O‘zbekiston SSRning agrar va sanoat salohiyati, jumladan Xorazm viloyatining paxtachilik, oziq-ovqat yetishtirish hamda mahalliy sanoat imkoniyatlari urush ehtiyojlariga yo‘naltirildi. Xorazmning asosiy sanoat markazlaridan uzoqligi, temir yo‘l aloqasining yo‘qligi va suv transportiga qaramligi ta’minot masalalarini murakkablashtirgan. Shu sharoitda ichki zaxiralardan foydalanish, mahalliy xom ashyo asosida ishlab chiqarishni kengaytirish va mehnat resurslarini qayta taqsimlash front orti siyosatining asosiy mazmuniga aylandi [1; B. 137–143].

Urush yillaridagi front orti tarixini faqat ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari bilan chegaralash to‘g‘ri bo‘lmaydi. Aholi Mudofaa fondiga mablag‘ topshirish, tank va samolyotlar qurilishi uchun pul yig‘ish, jangchilarga kiyim-kechak va oziq-ovqat jo‘natish, evakuatsiya qilingan oilalarni qabul qilish, frontdan qaytgan nogironlar va harbiy xizmatchilar oilalarini qo‘llab-quvvatlash orqali ham urush harakatlarini ta’minlashga jalb etildi. Mehnat va moddiy ko‘makning o‘zaro bog‘liqligi Xorazm front ortining asosiy xususiyatlaridan biri bo‘lgan [2; 3].

Mavzuga oid sovet davri tadqiqotlari keng statistik va faktik ma’lumotlar beradi. Ularni talqin qilishda davrning mafkuraviy tilini hisobga olish zarur. Shu sababli mazkur maqolada mahalliy tarixga oid asarlar, umumrespublika miqyosidagi ilmiy tadqiqotlar va keyingi davrda qayta ko‘rib chiqilgan tarixiy ma’lumotlar o‘zaro qiyoslanadi. Bunday yondashuv

Xorazm aholisining mehnat tajribasini umumiy respublika jarayonlari bilan bog‘lagan holda baholash imkonini beradi [1; 2; 4].

ASOSIY QISM. Urush boshlanishi bilan mehnat tartibi qat’iylashtirildi. 1941-yil 26-iyundan boshlab ishchilar va xizmatchilar uchun ishdan tashqari vaqtda majburiy ishlash tartibi joriy qilinib, ayrim ishlab chiqarishlarda ish kuni 10–11 soatgacha uzaytirildi. Xorazm sanoat korxonalari qisqa muddatda front ehtiyojlariga moslashishga majbur bo‘ldi. Urganch tikuvchilik fabrikasida uch smenali ish rejimi yo‘lga qo‘yildi, yog‘ va sovun ishlab chiqaruvchi korxonalarda esa ishlab chiqarish brigadalari o‘rtasida reja topshiriqlarini oshirib bajarishga qaratilgan musobaqalar tashkil qilindi. Urganch yog‘ zavodi urushning dastlabki yillarida minglab tonna mahsulotni front ehtiyojlariga yo‘naltira oldi [1; B. 137–140; 2].

Ishchi kuchining tarkibi keskin o‘zgardi. Mehnatga layoqatli erkaklarning katta qismi frontga safarbar qilingach, sanoat korxonalariga xotin-qizlar, o‘smirlar, keksalar va ilgari ishlab chiqarishda qatnashmagan fuqarolar jalb etildi. 1941-yil oxiriga kelib viloyat sanoat korxonalarida ishlayotgan xotin-qizlar soni 1 213 nafarga yetgani, paxta tozalash zavodlariga 366 nafar ayol jalb qilinib, ularning 141 nafari yangi kasbni egallagani qayd etiladi. Bunday o‘zgarishlar O‘zbekiston bo‘yicha kuzatilgan umumiy jarayonning Xorazmdagi ko‘rinishi edi [4; 5].

Qishloq xo‘jaligida xotin-qizlar va yoshlarning roli yanada ortdi. Urganch, Shovot va boshqa MTSlarda ayollar traktor haydashni o‘rgandilar. 1941-yil kuzida viloyat bo‘yicha 2 116 nafar ayol traktorchilikka jalb etilgan, 1941–1942-yillarda esa 3 mingdan ortiq xotin-qiz traktorchi sifatida tayyorlangan. Maktab va texnikum o‘quvchilaridan 4 400 nafari traktorchi, tabelchi, temirchi va boshqa zarur kasblarga o‘qitildi. 1942-yilga kelib qishloq xo‘jaligi uchun 9 637 nafar rahbar xodim va ommaviy kasb egasi tayyorlangani urush davridagi kadrlar siyosatining qanchalik tezkor bo‘lganini ko‘rsatadi [1; 5].

Paxtachilik Xorazm front orti iqtisodiyotining strategik yo‘nalishi bo‘lib qoldi. 1941-yil avgust–sentyabr oylarida 65 ming kishini paxta terimiga jalb qilish rejalashtirilgan, terimchilarga qat’iy me’yorlar belgilangan. 1941-yilgi paxta topshirish rejasi noyabr

boshiga qadar bajarilib, gektaridan o‘rtacha 14,2 sentner hosil olingan va davlatga 114 041 tonna paxta topshirilgan. 1942-yilda ekin maydonlarini kengaytirish bo‘yicha yangi vazifalar qo‘yilib, mehnat unumdorligini oshirish uchun zarbdor brigadalar va yoshlar guruhlari tuzildi [1; B. 140–143].

1942-yilda viloyatda 396 ta front komsomol-yoshlar brigadasi tuzilib, ularda 10 890 nafar komsomol va 8 203 nafar kolxozchi yosh qatnashgan. Qishloq xo‘jaligi ishlariga keksalar va maktab o‘quvchilari ham jalb etilgan. Mehnat resurslarining bunday keng safarbar qilinishi rejalarning bajarilishiga xizmat qilgan bo‘lsa-da, texnika, yoqilg‘i, ehtiyot qismlar va malakali ishchi kuchi tanqisligini to‘liq bartaraf eta olmadi. 1943-yilga kelib ish hayvonlari, transport vositalari va qishloq xo‘jaligi inventarlari kamaydi, irrigatsiya va melioratsiya ishlari sustlashdi. Ayrim yillarda paxta va boshqa ekinlar bo‘yicha rejalarning bajarilmasligi front orti iqtisodiyotining ichki ziddiyatlarini ko‘rsatadi [2; 3].

1944-yilda vaziyatni barqarorlashtirish uchun paxtachilikning moddiy-texnik bazasini tiklashga e’tibor kuchaydi. Urganch sanoat korxonalari qishloq xo‘jaligi texnikasi uchun minglab ehtiyot qismlar ishlab chiqardi. Viloyat dalalarida 72 mingdan ortiq kishi paxta yetishtirish va yig‘im-terim ishlarida qatnashdi. 1944-yilda hosildorlik 1943-yilga nisbatan oshgan bo‘lsa-da, viloyat bo‘yicha paxta tayyorlash rejasi to‘liq bajarilmadi. 1945-yilda esa davlatga 61,5 ming tonna paxta topshirilib, urushning so‘nggi mavsumida ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari nisbatan yaxshilandi [1; B. 143].

Front ortidagi mehnat bilan bir qatorda aholi tomonidan moddiy yordam ko‘rsatish ham keng tus oldi. Mudofaa fondiga ish haqlarining bir qismini o‘tkazish, davlat zayomi obligatsiyalarini sotib olish, qimmatbaho buyumlar va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini topshirish ommalashdi. 1941-yil oxiriga kelib Xorazm mehnatkashlari fondga millionlab so‘m mablag‘ o‘tkazgan. 1942-yilda ham naqd pul va obligatsiyalar shaklidagi tushum davom etib, urush yillari davomida viloyat aholisining Mudofaa fondiga qo‘shgan hissasi 50 million so‘mdan ortiq bo‘lgani ko‘rsatiladi [1; B. 152; 2; 4].

Harbiy texnika qurilishi uchun alohida mablag‘ yig‘ish frontga ko‘makning ko‘zga ko‘ringan shakllaridan biri bo‘ldi. 1942-yil oxirigacha “O‘zbekiston kolxozchisi” tank

kolonnasi va samolyot eskadriyasini barpo etish uchun xorazmliklar davlat bankiga 19 million so‘m topshirgani, 1942-yil dekabridan 1943-yil mart oxirigacha yana 21,763 million so‘m yig‘ilgani haqidagi ma’lumotlar mavjud. Bunday tashabbuslar urush iqtisodiyotida aholining shaxsiy mablag‘lari ham davlatning harbiy moliyalashtirish tizimiga jalb qilinganini ko‘rsatadi [3; 4].

Jangchilarni issiq kiyim va kundalik ehtiyoj buyumlari bilan ta’minlashda ham Xorazm aholisi faol qatnashdi. 1941-yil oxirigacha 40 mingdan ortiq turli qishki kiyimlar yig‘ilib frontga yuborilgan, 1943-yil fevraliga kelib bu ko‘rsatkich 50 ming donadan oshgan. 1942-yilning to‘qqiz oyi davomida quloqchin, po‘stin, paxtalik, shim, kigiz etik, ko‘ylak, paypoq, sochiq va qo‘y terilari kabi minglab buyumlar jamlangan. Bu yordam frontdagi ta’minot tizimini to‘ldirib turish bilan birga mahalliy aholi va jangchilar o‘rtasidagi ma’naviy aloqani ham mustahkamlagan [1; 3].

Front orti insonparvarlik yordami bilan ham tavsiflanadi. 1941-yil avgustidan 1942-yil dekabrigacha urush hududlaridan Xorazm viloyatiga qariyb 5 ming kishi ko‘chirib keltirilgan. Ularning bir qismi kolxoz, sanoat korxonalari va muassasalarga ishga joylashtirilgan, uy-joy va oziq-ovqat bilan ta’minlangan. Evakuatsiya qilingan pedagoglar mahalliy ta’lim tizimiga qo‘shilib, kadrlar yetishmovchiligini yumshatgan. Xorazmliklar ozod etilgan hududlarga chorva, don va boshqa mahsulotlar yuborish, Leningrad qamalidan aziyat chekkan bolalarga oziq-ovqat va pul ko‘magini jo‘natish kabi tashabbuslarda ham ishtirok etgan [3; 6].

Jangchilar oilalari va urush nogironlarini qo‘llab-quvvatlash ham front orti siyosatining muhim yo‘nalishi edi. Pensiya, bir martalik yordam, oziq-ovqat va kiyim-kechak bilan ta’minlash choralari urushning ijtimoiy oqibatlarini yumshatishga xizmat qildi.

Urush yillarida Xorazm qishloq xo‘jaligi davlatga katta hajmda paxta, don, sabzavot, go‘sht, yog‘, jun, pilla va tuxum yetkazib berdi. Biroq bu natijalar juda og‘ir sharoitda, mehnat kuchi va texnika tanqisligi, uzoq ish kuni, turmush darajasining pasayishi va ta’minot muammolari fonida qo‘lga kiritilgan. Shu sababli front orti tarixini yoritishda yuqori ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari bilan birga aholi zimmasiga tushgan ijtimoiy yukni

ham ko‘rsatish zarur. Xorazm tajribasi urush iqtisodiyotining mahalliy darajadagi murakkab va ko‘p qatlamli xususiyatini yaqqol namoyon etadi [1; 5].

XULOSA. Ikkinchi jahon urushi yillarida Xorazm viloyati front orti iqtisodiyoti qisqa muddat ichida harbiy ehtiyojlarga moslashtirildi. Sanoat korxonalarida uzaytirilgan ish tartibi, qishloq xo‘jaligida paxta va don yetishtirishning kengaytirilishi, xotin-qizlar va yoshlarning yangi kasblarga jalb qilinishi ishlab chiqarishni saqlab qolishning asosiy vositalari bo‘ldi. Erkaklarning frontga safarbar etilishi mehnat resurslari tarkibini keskin o‘zgartirdi va ayollar, o‘smirlar hamda keksalarning iqtisodiy hayotdagi rolini kuchaytirdi.

Xorazm aholisining frontga ko‘magi Mudofaa fondiga pul va obligatsiyalar topshirish, tank va samolyotlar uchun mablag‘ yig‘ish, issiq kiyim, oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini jo‘natish orqali namoyon bo‘ldi. Bu yordam shakllari ishlab chiqarishdagi mehnat bilan birga olib borildi. Evakuatsiya qilingan aholiga, jangchilar oilalariga va urush nogironlariga ko‘rsatilgan ko‘mak esa front orti hayotining ijtimoiy-insonparvarlik tomonini ochib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Матниёзов М. Хоразм тарихи. II жилд. – Урганч: Хоразм, 1997.

2. Ефимов В.И. Патриотический подвиг трудящихся Узбекистана в годы Великой Отечественной войны / отв. ред. Х.Ш. Иноятов. – Ташкент: Фан, 1972. – 166 с.

3. Вклад трудящихся Узбекистана в победу в Великой Отечественной войне / отв. ред. Х.Ш. Иноятов. – Ташкент: Фан, 1975. – 267 с.

4. Пўлатов И. Улуғ Ватан уруши ғалабасига Ўзбекистон меҳнаткашларининг қўшган ҳиссалари. – Тошкент: Ўзбекистон, 1967. – 104 б.

5. Мадраҳимова Р. Ўзбекистон хотин-қизларининг Улуғ Ватан уруши йилларидаги меҳнат ва ҳарбий жасоратлари. – Тошкент: Фан, 1981. – 148 б.

6. Узбекистан в годы Великой Отечественной войны (1941–1945) / отв. ред. Р.Х. Аминова, Т.Д. Джураев. – Ташкент: Фан, 1966. – 207 с.